

УДК 351.85(477)

С. П. Кучин

кандидат економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник наукового відділу з проблем державної безпеки
Національного університету цивільного захисту України

СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК БІБЛІОТЕЧНОЇ ТА МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ ЯК ОБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

У статті досліджується розвиток бібліотечної та музейної справи в Україні як об'єктів державного управління. Проаналізовано сучасні тенденції розвитку закладів бібліотечної та музейної справи в Україні. Наголошено на необхідності підвищення ефективності державного управління у сфері культури, що є пріоритетним напрямом державної культурної політики. Виявлено пріоритетні напрями державної культурної політики України у сфері бібліотечної та музейної справи. Запропоновано комплекс заходів, метою яких є підвищення ефективності державного управління у сфері культури та сприяння розвитку закладів бібліотечної та музейної справи.

Ключові слова: політика, бібліотека, музей, культура, держава, управління, регулювання.

Постановка проблеми. Досвід економічно розвинутих країн засвідчує важливу роль бібліотек та музеїв у становленні людської особистості та розповсюдженні знань. Бібліотека та музей повинні розглядатись не лише як установи, що зберігають фонди, демонструють експонати, але й як заклади, які можуть надавати супутні послуги, організовувати дозвілля, допомагати уряду реалізовувати культурні, освітянські та соціальні програми. Музеї та бібліотеки роблять значний внесок в економіку своїх держав через культурний туризм, реалізацію туристичних продуктів. Необхідність розв'язання нагальних проблем розвитку бібліотечної та музейної справи в Україні, удосконалення механізмів державного управління сферою культури визначили актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми державного управління, соціального та економічного розвитку бібліотечної та музейної справи висвітлені в роботах таких науковців, як Н. Автономова, Л. Амлінський, А. Ванєєв, А. Верьовкін, О. Желай, Н. Іванченко, В. Ільганаєва, О. Ісаєнко, Д. Коготков, О. Кузьмук, Н. Кушнарєнко, Б. Лорд, І. Медведєва, О. Онищенко, Ю. Пасмор, Ю. Романенко, С. Руденко, А. Свобода, Д. Соловяненко, Л. Чупрій, Н. Чупріна та інші.

Мета статті. Мета статті полягає у виявленні сучасних тенденцій розвитку бібліотечної та музейної справи в Україні як об'єктів державного

управління та пріоритетного напрямку державної культурної політики.

Виклад основного матеріалу. Бібліотеки України були й залишаються символом української культури та духовності, вони є інформаційним, культурним, освітнім закладом (установою, організацією) або структурним підрозділом, що має упорядкований фонд документів, доступ до інших джерел інформації, головним завданням якого є забезпечення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних та інших потреб своїх користувачів [1].

Наймасовішим закладом культури в Україні є саме бібліотеки. Однак кількість бібліотек не дає повної картини про рівень бібліотечного обслуговування населення, який залежить перш за все від ступеня розвитку мережі бібліотечних установ та їх територіальної доступності, від наявності книжкових фондів та їх співвідношення із чисельністю населення. Рівень задоволення попиту читачів залежить від наявності в бібліотеках книжок та журналів відповідного тематичного спрямування.

Для врегулювання діяльності музеїв в 1995 р. в Україні ухвалено закон «Про музеї та музейну справу». Терміну «музей» Закон дає таке тлумачення: «це науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науковою та освітньою метою, залучення

громадян до надбань національної та світової культурної спадщини». Цей Закон поширюється на всі види музеїв та заповідників у частині їх музеєфікації, а також обліку, зберігання та використання, охорони, консервації, реставрації музейних предметів, музейних колекцій та предметів музейного значення [2]. Значна кількість пам'яток історії зберігається у фондах українських музеїв. Саме музеї на сьогодні є одним із головних соціальних закладів, які виконують функцію формування історичної пам'яті українського суспільства. Нині Україна переживає музейний бум. Якщо в 1990 р. в країні діяло 214 музеїв, то у 2011 р. офіційно було зареєстровано вже 570 подібних установ [3], і це не враховуючи величезну кількість музеїв, що існують при підприємствах, організаціях, установах, приватні музеї та галереї. Всього за неофіційними даними в Україні існує понад 5000 музеїв, які зберігають величезну кількість історичних експонатів [4]. Тільки за офіційними даними, на державному обліку в Україні знаходиться понад

130 тис. нерухомих пам'яток історії та культури та понад 12 млн рухомих експонатів. Україна є однією з провідних країн Європи за кількістю об'єктів історико-культурної спадщини (Кількість музеїв в Польщі – 1075, Австрії – 1600, Великобританії – 1811, Канаді – 2500) [5]. Точну кількість вітчизняних музеїв на даний момент неможливо визначити, тому що в Україні не існує чіткої системи обліку музеїв; крім того, музеї підпорядковані різним відомствам, які не координують свою діяльність у даній сфері.

Економічні та соціально-політичні перетворення, які відбулися в Україні починаючи з 1991 р., сформували несприятливу ситуацію для стабільного розвитку бібліотек. На початку 1990-х років Україна мала 25 тис. масових та універсальних бібліотек. Фонди бібліотек було укомплектовано здебільш виданнями радянських часів. Кількісна характеристика розвитку масових та універсальних бібліотек та їх бібліотечного фонду представлена в таблиці 1 [3].

У 2014 р. кількість масових та універсальних бібліотек досягла свого найнижчого показника за всі роки незалежності. За роки незалежності

Таблиця 1
Кількісна характеристика розвитку масових та універсальних бібліотек України та їх бібліотечного фонду у 1990-2015 рр.

Рік	Кількість масових та універсальних бібліотек, тис.	Бібліотечний фонд, млн примірників
1990	25,6	419
1991	25,3	410
1992	25,3	401
1993	24,4	388
1994	24,2	379
1995	23,8	370
1996	23,3	364
1997	21,5	356
1998	21,1	350
1999	20,9	347
2000	20,7	343
2001	20,4	338
2002	20,4	339
2003	20,3	336
2004	20,0	333
2005	19,8	330
2006	19,8	324
2007	20,8	345
2008	20,6	352
2009	20,1	338
2010	19,5	326
2011	19,3	318
2012	19,2	315
2013	19,1	311
2014	16,9	258
2015	17,3	266

Таблиця 2
Кількість музеїв та кількість їх відвідувань в Україні у 1990-2015 рр.

Рік	Кількість музеїв	Кількість відвідувань музеїв за рік, млн
1990	214	31,8
1991	225	20,8
1992	275	16,3
1993	295	18,0
1994	305	18,2
1995	314	17,4
1996	324	16,5
1997	358	14,9
1998	367	14,8
1999	369	15,0
2000	378	16,0
2001	386	17,1
2002	376	17,5
2003	394	17,6
2004	422	18,5
2005	437	18,9
2006	445	20,2
2007	458	21,1
2008	478	21,9
2009	499	20,8
2010	546	21,7
2011	570	21,8
2012	592	22,4
2013	608	22,3
2014	543	14,2
2015	564	15,1

ті кількість масових та універсальних бібліотек знизилась на 8,3 тис., а їх бібліотечний фонд скоротився на 153 млн примірників.

Питання поповнення бібліотечних фондів залишається вкрай важким з огляду на обмеження фінансових можливостей бібліотек. У видавничій справі спостерігається різке скорочення кількості примірників книжок (скорочення більше ніж у 4,7 рази). Значно краща ситуація спостерігається з кількістю примірників періодичних видань та газет. Але це не є свідченням того, що бібліотеки мають змогу вільно закупувати необхідну їм кількість періодичних видань у видавця або розповсюджувача.

У таблиці 2 наведено статистичну інформацію щодо кількості музейних установ та кількості їх відвідувань в Україні у 1990-2015 рр. [3]

Аналізуючи наведені статистичні дані, можна зробити висновок, що найменша кількість музеїв в Україні спостерігалась у 1990 р. За часи незалежності їх кількість зросла у 2,6 рази. Але збільшення кількості не завжди є показником підвищення якості. Показником, який характеризує якість пропонованих послуг музейних організацій, можна назвати кількість відвідувань музеїв за рік. Аналізуючи показник відвідуваності музеїв, ми спостерігаємо дещо іншу тенденцію. Найбільша загальна відвідуваність спостерігалась у 1990 р., а найменша – у 1998 р. (падіння більш ніж у 2 рази). Нині цей показник складає приблизно 70% від показника 1990 р.

Нові функції, яких сьогодні набуває бібліотека, насамперед повинні сприяти підвищенню якості та оперативності задоволення інформаційних запитів читачів, появи нових форм бібліотечної роботи. Завдання подолання негативного соціально-економічного становища українських бібліотек було покладено на спеціальну міжнародну програму, яка, на жаль, почала діяти лише у 2008 р. Міністерство культури України, Рада міжнародних наукових досліджень та обмінів, Агентство США з міжнародного розвитку та Українська бібліотечна асоціація стали партнерами для впровадження чотирирічної програми «Бібліоміст». Програма була покликана перетворити бібліотеки на сучасні громадські центри та підвищити роль бібліотек в українському суспільстві. Серед основних завдань програми: покращення доступу населення до інформації шляхом обладнання публічних бібліотек технікою; навчання бібліотекарів з метою підвищити якість послуг для відвідувачів; розвиток спроможності бібліотек представляти свої інтереси

та отримувати необхідні ресурси; формування у суспільстві розуміння ключової ролі бібліотек і необхідності їх всебічної підтримки.

Більше ніж 200 публічних бібліотек протягом 2010 р. отримали допомогу в межах програми. У 2011 р. до програми було включено ще 730 бібліотек, а до 2012 р. планувалося модернізувати 1 600 українських бібліотек. Але це не може повною мірою задовольнити всі нагальні потреби бібліотечної справи. Для досягнення відповідного рівня розвитку сучасним українським бібліотекам потрібно одночасно працювати з новими носіями інформації, забезпечувати їх зберігання та доступ до них користувачів, слід інтенсивно переобладнувати бібліотеки відповідно до вимог інформатизації сучасного суспільства, створювати комфортне інформаційне середовище для задоволення потреб читачів, впроваджувати методи залучення додаткових фінансових ресурсів, популяризувати тезу прагнення особистості до оволодіння новими знаннями.

На шляху свого еволюційного розвитку і трансформаційних змін в інформаційну епоху, бібліотеки набули нових ознак, що свідчить про становлення нової соціально-комунікаційної форми з новим розподілом соціальних функцій і ролей. Бібліотеки прагнуть мати необхідний рівень системної організації документально-інформаційних ресурсів, зберігання й розповсюдження інформації та знань; організаційно-технологічну базу забезпечення суспільних інформаційних потреб. Порозуміння у відносинах «бібліотека і держава», зокрема у питаннях розвитку фінансування, пов'язане з менеджментом бібліотечних систем, професійним світоглядом кадрів, якістю свідомості бібліотечних колективів. Рухомою силою саморозвитку є професійна свідомість бібліотекарів, той психологічний фактор, який долає перешкоди в суспільному існуванні та проявах діяльності бібліотек [6].

Слід зазначити, що вітчизняна тенденція зниження інтересу до бібліотек не відповідає світовій практиці. Так, в Америці, наприклад, в бібліотеки записано 68% населення і спостерігається тенденція збільшення інтересу до читання, що можна прослідкувати на прикладі статистики окремих публічних бібліотек в США. Помітно зріс інтерес до читання у Франції. Книги становлять половину (51%) розважальних покупок. Неухильно зростає число читачів у бібліотеках Фінляндії та Китаю. Світова тенденція загалом свідчить про те, що в сучасно-

му світі бібліотека є затребуваним соціальним інститутом.

Найбільше в Україні музеїв краєзнавчих, художніх та природничих. Це здебільшого державні та комунальні музеї [5], у яких зберігається близько 12 мільйонів експонатів. Експонується у них лише десята частина всіх музейних експонатів. Решта через нестачу фінансування зберігається в архівах.

Нестача фінансування вкрай негативно позначається на можливості експонування наявних музейних фондів (85% від загальної суми фінансування музеїв витрачається на забезпечення оплати праці персоналу і лише 15% від суми фінансування направляється на сплату комунальних послуг і розвиток установ) [5]. Внаслідок браку коштів реставрація та ремонт пам'яток здебільшого проводились в недостатніх обсягах, тому нині об'єкти історично-культурної спадщини у багатьох регіонах України мають незадовільний технічний стан. Приблизно 300 пам'яток національного значення потребують ремонтно-реставраційних або консерваційних робіт. З 20000 пам'яток архітектури та містобудування кожна десята пам'ятка потребує негайного втручання реставраторів. Близько 1 млн одиниць зберігання музейних цінностей на сьогодні також потребують реставраційних робіт [7].

Дослідник сучасних соціально-економічних проблем в музейній сфері О. Кузьмук виділяє такі проблемні питання для розвитку української музейної сфери: брак досвіду та профільних фахівців – музейних експертів; низький со-

ціальний статус працівників музеїв; недостатній рівень інформатизації; відсутність дієвого законодавчого механізму для адаптації роботи музеїв в ринкових умовах [8]. Виходячи із вищезазначеного, фахівці в музейній сфері висувують такі пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення механізму функціонування музейної справи в Україні та вирішення існуючих проблем:

- внести зміни до законодавства України, які б сприяли акумуляції в музеях коштів, що зароблені від продажу квитків, проведення лекції та інших заходів;
- зняти обмеження стосовно додаткових джерел фінансування музеїв та сприяти здійсненню музеями комерційної діяльності;
- ввести спрощену та здешевлену процедуру створення благодійних організацій та запровадити податкові пільги для корпоративних благодійників;
- розробити та вжити заходи з оптимізації кадрової політики у музейній сфері, які б передбачали організацію процесу підвищення кваліфікації шляхом семінарів, тренінгів;
- розробити перелік заходів щодо популяризації українських музеїв з боку Державного комітету телебачення і радіомовлення України;
- створити спеціалізований центр, який би займався всеохоплюючим моніторингом музейної справи, надавав науково-методичну допомогу закладам усіх форм власності та статусу [8].

Окремою складною проблемою для сфери культури є низький рівень оплати праці. Якщо казати про рівень заробітної платні за кордоном, то погодинна оплата праці серед країн – учасниць Євросоюзу коливається в межах 4-40 євро. В Україні ж погодинна оплата праці становить близько 0,3-0,4 євро. Ситуація з оплатою праці у сфері культури ще більш складна, бо рівень оплати праці в цій сфері в рази менший ніж, наприклад, у робітників промисловості. Це сприяє відтоку професійних кадрів та їх трудовій міграції за кордон (табл. 3).

Проблема професійного росту персоналу є актуальною для забезпечення розвитку суб'єктів будь-якої сфери національної економіки. Адже тільки висококваліфікований персонал, який має достатню заробітну плати та інші умови праці, може ефективно реалізовувати покладені на нього функції, якісно виконувати обов'язки, сприяти досягненню цілей організації.

Висновки з дослідження. Нині актуальними для бібліотек залишаються такі питання:

Таблиця 3
Середньомісячна заробітна плата в Україні за видами економічної діяльності станом на жовтень 2016 р. [9]

Вид економічної діяльності	Грн
Охорона здоров'я	3296
Організація харчування	3414
Бібліотеки, архіви, музеї	3576
Освіта	3659
Творчість, мистецтво, розваги	3664
Сільське господарство	3789
Будівництво	4529
Наземний транспорт	5125
Державне управління та оборона	5461
Оптова та роздрібна торгівля	5633
Промисловість	5676
Наукові дослідження	5822
Інформація та телекомунікації	9320
Фінансова, страхова діяльність	10013
Авіаційний транспорт	23963

оновлення фондів бібліотек, впровадження сучасних автоматизованих інформаційних технологій, реальний доступ до світових та вітчизняних інформаційних ресурсів, зокрема, через мережу Інтернет, а також запровадження автоматизованої бібліотечної системи, підвищення рівня матеріального стимулювання працівників бібліотек. Більшість сучасних бібліотек знаходяться в умовах самовиживання, самофінансування, саморозвитку, залишившись наодинці з умовами економіки ринкового типу, що призводить до їх поступового зникнення. На нашу думку, необхідно терміново розробляти й впроваджувати проекти з удосконалення процесу фінансування бібліотек, шукати шляхи подальшого втілення інноваційних механізмів в обслуговуванні читачів, розвивати тезу про надання бібліотекою додаткових платних послуг, будувати ефективну систему поповнення бібліотечних фондів сучасною літературою та інформаційними масивами, розробляти систему електронних каталогів та реферативних баз, розробляти та впроваджувати загальнонаціональні програми розвитку закладів сфери культури, поглиблювати співпрацю між закладами сфери культури та органами державної влади та місцевого самоврядування.

Сучасна соціально-економічна ситуація в Україні є досить складною для музеїв, що проявляється у слабкій фінансовій базі, неможливості створити відповідну інфраструктуру для більш якісного обслуговування відвідувачів та надання платних послуг. Доцільним буде запровадження низки заходів: підвищення матеріальних стимулів та нематеріальної мотивації працівників музейних установ; організація для співробітників музеїв систематичних навчальних заходів з музейного менеджменту і маркетингу; впровадження процесу використання музейних експозицій у навчальному процесі; розширення переліку платних послуг музеїв для зміцнення їх матеріальної бази; вивчення іноземного досвіду з питань залучення додат-

кових фінансових ресурсів; висвітлення у засобах масової інформації актуальних питань розвитку музейної справи, світового досвіду музейного менеджменту, соціальної реклами; стимулювання на законодавчому рівні розвиток спонсорства, меценатства, створення благодійних фондів; впровадження новітніх форм взаємовигідної співпраці закладів сфери культури та органів державної влади і місцевого самоврядування.

Список використаної літератури:

1. Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
2. Закон України «Про музеї та музейну справу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
3. Культура [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Кузьмук О. Роль музеїв у соціокультурному та економічному житті країни: зарубіжний досвід / О. Кузьмук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/January2010/04.htm>.
5. Чупрій Л.В. Стан та проблеми музейної справи в Україні / Л.В. Чупрій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://getmanps.at.ua/publ/stan_ta_problemi_muzejnoji_spravi_v_ukrajini/1-1-0-52.
6. Ільганаєва В. Резерви розвитку бібліотек: питання та відповіді / В. Ільганаєва // Бібліотечний форум України. – 2005. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.idea.com.ua>.
7. Романенко Ю. Як Україні позбутися пам'ятників і музеїв / Ю. Романенко // Главред. – 25.04.08. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.glavred.info/archive/2008/04/25/164750-1.html>.
8. Кузьмук О. Стан та шляхи модернізації музейного менеджменту в Україні / О. Кузьмук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/oktober08/2.htm>.
9. Оплата праці та соціально-трудова відносини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Кучин С. П. Современное развитие сферы библиотечного и музейного дела в Украине как объектов государственного управления

В статье исследуется развитие сферы библиотечного и музейного дела в Украине как объектов государственного управления. Проанализированы современные тенденции развития учреждений библиотечного и музейного дела в Украине. Актуализирована необходимость повышения эффективности государственного управления в сфере культуры, что является приоритетным направлением государственной культурной политики. Выявлены приоритетные направления государственной культурной политики Украины в сфере библиотечного и музейного дела. Предложен комплекс мероприятий, целью которых является повышение эффективности государственного управления в сфере культуры и содействие развитию учреждений библиотечного и музейного дела.

Ключевые слова: политика, библиотека, музей, культура, государство, управления, регулирования.

Kuchyn S. P. Modern development of librarianship and museum affairs in Ukraine as the objects of state control

This article explores the development of librarianship and museum affairs in Ukraine as the objects of state control. We've analyzed the modern tendencies of development of institutions of library and museum business in Ukraine. It's noted that there is a necessity of increase of efficiency of state management in the sphere of culture that is a priority way of state cultural policy. We've identified the priority ways of a state cultural policy of Ukraine in the field of library and museum business. We've suggested the complex of measures, the aim of which is in increasing of the efficiency of state management in the sphere of culture and in promotion of development of institutions of library and museum business.

Key words: policy, library, museum, culture, state, management, regulation.